

AMBROISE PARÉ

SZÖRNYEK ÉS CSODALÉNYEK

(Részletek)

Előszó

■ Szörny az, ami a természet rendes folyásán kívül jelenik meg (és legtöbbször valamely szerencsétlenség előjele), mint a félkarú, kétfejű, vagy más rendkívüli testrésszel születő gyermek. A csodalény viszont teljességgel természetellenes, mint az asszonytól született kígyó vagy kutya vagy bármely más természetellenes lény. E szörnyeket és csodalényeket több szerző munkájából származó példákon keresztül szemléltetjük: Pierre Boaistuau és Claude Tesserant *Histoires prodigieuses (Csodálatos történetek)*¹, Szent Pál, Szent Ágoston, Ezsdrás próféta, valamint az ókori filozófusok – Hippokratész, Galiénosz, Empedoklész, Arisztotelész, Plinius, Lükoszthenész – és mások műveit fogjuk idézni. A csonkák közé tartoznak a vakok, a félszeműek, a púposok, a sánták, a hatujjúak, illetve az ötnél kevesebb vagy összenőtt ujjakkal születettek, és azok, akik túl rövid karral jöttek világra, továbbá a tömpeorrúak, a nyúlszájúak, a zárt szűzhártyával vagy nemi szervükön kinövással született lányok, a hermafroditák, a foltosok, szemölcsösök, bütykösök vagy egyéb természetellenes jegyet magukon viselő emberek.

Első fejezet.

A szörnyek születésének okairól

■ A szörnyek születésének számos oka ismeretes. Az első ok Isten dicsősége. A második Isten haragja. A harmadik a túlzott magbőség. A ne-

...maga a szerző is elismeri, mennyire reménytelen és lehetetlen vállalkozás a Természet csodáit pontos rendszerbe foglalni; sokkal izgalmasabb a végtelen lehetőségek játékaról tudósítani.

gyedik az elégtelen magbőség. Az ötödik a képzelet. A hatodik a méh szűkössége. A hetedik az anya nem megfelelő ülőhelyzete, ha például terhessége alatt túl sokáig ült összegörnyedve. A nyolcadik a terhesség során történő elesés vagy ütés következménye. A kilencedik az örökletes betegségek és a balesetek. A tizedik a magromlás vagy a magrontás. A tizenegyedik a magkeveredés. A tizenkettedik az elvetemült koldusok színlelése. A tizenharmadik ok démoni vagy örögi eredetű.

Kilencedik fejezet.

A képzelet által fogant szörnyek

■ A Természet titkait kutató régiek egyéb okokat is találtak a gyerekszörnyek születésére: ilyen a nők fogamzás közben működő tüzes és makacs képzelete, a különös álmok, tárgy vagy éjjeli látomás, mely a férfit vagy a nőt a fogamzás pillanatában foglalkoztatja. Ezt nem kisebb tekintély, mint Mózes tanúsítja, amikor bemutatja, hogyan csapja be Jákob a saját apósát, Lábánt, és gazdagszik meg a marháiból: vesszőt hánt, majd elhelyezi az itatónál, hogy a kecskék és birkák a különböző színű vesszőket bámulva tarka jószágot fialjanak; mert a képzeletnek oly nagy hatalma van a mag fölött, hogy kisugárzása és jellege a teremtményeken is megmutatkozik. Ennek hitelességéről már Héliodórosz is beszámolt: Perszina királynő fehér bőrű lányt szült Hidusztész királynak, noha mindketten etiópok voltak – mindezt a képzeletnek köszönhetően, a szép Androméda jóvoltából, kinek portréja a teherbe ejtő ölekezés alatt végig a királynő szeme előtt függött. A nagy tekintélyű Damaszkénosz tanúsítja, hogy olyan szőrös lányt látott, mint a medve, kit anyja azért szült ily torznak és ocsmánynak, mert túl figyelmesen nézegette az ágy lába fölött lógó festményt, mely az állatbőrbe öltözött Keresztelő Szent Jánost ábrázolta. Hasonló indoklással mentett meg Hippokratész egy házasságtöréssel vádolt királylányt, aki oly fekete csecsemőnek adott életet, mint a mór, holott maga is, férje is fehérbőrűek voltak; Hippokratész tanácsára végül fölmentették, mert egy mór arcképe függött az ágyánál. Megfigyelhető, hogy azok a nyulak és pávák, amelyeket fehér helyiségbe zárnak, a képzeldőzőnek köszönhetően fehér kicsinyeket hoznak világra.

Ennélfogva fontos, hogy a nők fogamzáskor, illetve abban az időszakban, amikor a gyerek még nem fejlődött ki (mely időszak Hippokratész *De natura pueri* műve alapján fiú esetében harminc-harmincöt, lány esetében negyven-negyvenkét nap) kerüljék a szörnyű dolgok látványát és képzetét; ha már kialakult a gyerek, nyugodtan lehet nézegetni szörnyeket, a képzelet nincs hatással a születendő gyermekre.

Ezeröttszázötvenhétben a Bois le Roy-i parókiaán, a Fontainebleau felé vezető Bistre erdejében² békaarcú gyerek született, kit Jean Bellenger mester, a királyi pattantyúsok sebésze saját szemével látott és törvényszéki urak jelenlétében vizsgált meg. Az apa neve Esme Petit, az anyáé Magdaleine Sarboucat. Nevezett derék

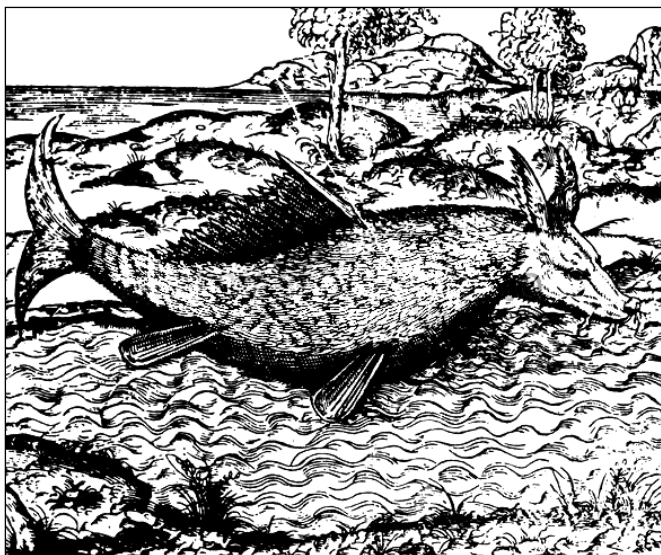
Bellanger, kíváncsi lévén e szörny születésének okára, kifaggatta az esetről az apát, aki szerint a felesége éppen lázas volt, így egyik szomszédasszonyuk azt tanácsolta, tartson a láz orvoslása céljából élő békát a kezében, amíg az megdöglik. Lefekvéskor még mindig a kezében volt a béka, a házastársak ölelkeztek, a képzelőerő hatására pedig a mellékelt képen látható szörny jött világra.

34. fejezet.

Tengeri szörnyek

Hoga

■ A Mexikói Királyságban, a Doux-tavon található, Velencéhez hasonlóan cölöpökre épült Temistitánban³ él egy tengeritehén nagyságú hatalmas hal. A francia Antarktisz⁴ bennszülöttei Andurának hívják, a helyiek és a spanyol hódítók pedig Hogának. Feje és fülei alig különböznek a disznóétól, öt szál, egyenként mintegy fél láb hosszúságú, jól megtermett márnáera emlékeztető bajsza van; húsa igen ízletes. A bálnához hasonlóan elevenszülő. Úszás közben hol zöld, hol sárga, hol piros színűnek látszik, mint a kaméleon; legszívesebben a tópart közelében tartózkodik, ahol tápláléka egy Hoga nevű fa levelei, nevét is erről kapta. Sokfogú, ádáz lény, elpusztítja és felfalja a többi halat, még a nálánál nagyobbakat is. Üldözik, vadásszák és irtják, mert ha bekerülne a csatornába, egyetlen hal sem maradna életben, így nagy becsben tartják azt, aki a legtöbbet pusztít el belőle. Thevet kozmográfiájának⁵ huszonkettedik fejezetében találunk róla leírást.

Tengeri csiga

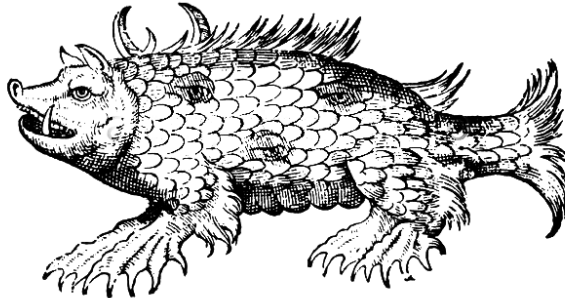
■ A Szarmata-tengerben, melyet Keleti Germán-tengernek is neveznek,⁶ oly sok, melegebb vidéken lakók számára ismeretlen és szörnyűséges hal él, mint sehol e világon. Többek között egy csigához hasonlatos, hordó nagyságú lény, melynek csápjai szarvasagancs méretűek, ezeknek ágbogán és végződésein kicsiny, kerek, gyöngyszerű, csillogó gömbök találhatóak. Nyaka igen vastag, szemei gyer-

tyaként világítanak, kerekded, macskára emlékeztető orrát apró szőrök borítják, szája igen ferde, fölötte eléggé ocsmány kitüremkedés látható. Négy széles, görbe, úszóhártyás lába van, melyeket uszonyként használ, és meglehetősen hosszú, csíkos és tarka farka, mint a tigrisnek. A tenger közepén tanyázik, mert nagyon félénk; biztos vagyok benne, hogy kétéltű, szárazföldön és vízben is otthonos. Derült időben kiül a tengerpartra, ott azzal táplálkozik, amit éppen talál. Húsa zsenge és ízletes, vére – akárcsak a leprások számára az óriásteknőse – különösen máj- és tüdőbetegeknek javallott fogyasztásra. Thevet állítólag Dániában látta.

Tengeri koca

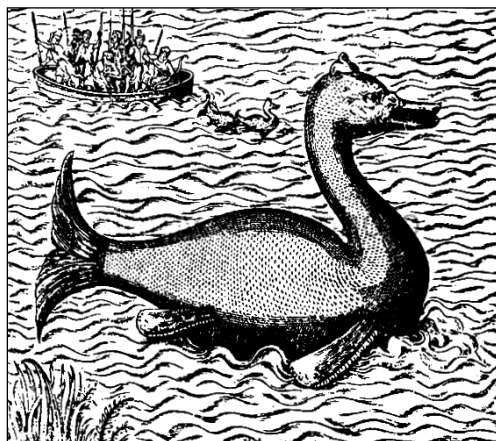
■ Ezt a tengeri szörnyet, miként Olaus⁷ említi, Thule szigetének közelében látták, a messzi északon, ezeröttszázharmincnyolcban. Szinte hihetetlen méretű, hetvenkét láb hosszú és tizennégy láb magas, a szemek közti távolság hét láb körüli lehet; mája akkora, hogy öt hordót töltöttek meg vele; feje a kocáéra emlékeztet, hátán félhold meredezik, teste mindkét oldalán pedig három-három szem található, és mindenütt pikkelyek borítják, amint a mellékelt ábra mutatja.

Aloes

■ A Spanyol sziget tengerén⁸, az Újvilágban rengeteg szörnyűséges hal tanyázik, Thevet kozmográfiájában szó esik egy különösen ritka fajtáról, melyet a bennszülöttek Aloes névvel illetnek, és amely a lúdhoz hasonlít. Karcsú, hosszú nyaka van, feje hosszúkás, mint a téli körte, teste a kövér libákkal mutat rokonságot,

pikkelye nincs, hasa alatt négy uszony található; ha vízen pillanjuk meg, azt lehetnének, a tenger habjaiba alábukó lúdról van szó.

36. fejezet. Szárazföldi szörnyek

Thanacth

■ André Thevet kozmográfiájában (az első kötet tizedik fejezetében) említi, hogy amikor a Vörös-tengeren tett utazást, a szárazföldről érkező indiánok tigrisnagyságú szörnyet hoztak a fedélzetre, mely farkatlan és – lapított orrát leszámítva – emberi ábrázatú volt. Elülső végtagjai emberi kézhez, hátsó lábai a tigriséhez hasonlatosak, az egész testet sötét szőr borítja; feje, füle, nyaka és szája emberszabású, göndör, sötétbarna haja az afrikai mórokéra emlékeztet. Az indiánok tisztességes szándékuk és vendéglátásuk jeléül hozták ezt a meglepő külsejű, szelíd állatot, melyet Thanacth-nak neveznek. Nyilaikkal terítik le, majd elfogyasztják.

Huszpalim

■ André Thevet említi a Zokoterasz szigetén élő, Huszpalim nevű állatot.⁹ Kővér, mint egy etióp majom, és igen szörnyűséges, az etiópok nagy bambuszketeceken tartják; enyhén foltos bőre skarlátvörös, feje kerek, mint egy golyóbis,

lába kerek és lapos, nincsenek karmai, és kizárólag széllel táplálkozik. A feketék letaglózzák, fogyasztás előtt pedig botokkal jól megpotyolják, hogy húsa porhanyós és könnyen emészthető legyen.

Hayit

■ Thevet kozmográfiája említi, hogy Afrikában él a bennszülöttek által Hayitnak nevezett állat, mely fölöttébb torz és – ha emberi szem nem látta volna – teljességgel hihetetlen. Hasa szinte a földet súrolja, úgy néz ki, mint egy követér majom, feje és arca a kisgyerekekére hasonlít. Elfogásakor a Hayit akkorákat nyög, mint a bánattól porig sújtott ember. Testszíne szürke, lábain mindössze három, egyenként négyujjnyi hosszúságú, halszálka formájú karom található, melyek legalább annyira élesek, mint az oroszláné vagy más kegyetlen ragadozóé. Szeret fára mászni, jobban kedvel ott tanyázni, mint a földön. Farka csak háromujjnyi hosszúságú. Emellett az a furcsasága, hogy soha senki sem látta enni, és a vademberek hiába tartották sokáig hajlékaikban, hogy étkezési szokásait kifigyeljék: úgy tűnik, csak szelet fogyaszt.

■ Igazi csodabogár Ambroise Paré (1510-1590), korának jeles orvosa. A borbélyból lett sebész alacsony származása ellenére több király bizalmasa, a legádázabb vallásháború kellős közepén katolikus létére protestánsokkal barátkozik, a latin tudományos nyelvnek fittyet hányva franciául írja műveit, hatvannégy évesen pedig tizennyolc éves hölgyet vesz feleségül, akitől szűk évtized alatt öt gyermeke születik. 1573-ban jelenik meg a *Deux livres de la chirurgie* című értekezése, ennek második részét képezi a rövidesen bestsellerré váló *Des monstres et prodiges*. A később többször kibővített mű Paré életében négy kiadást ér meg, és – akárcsak írásai legjavát – latinra is lefordítják. A végső változat 1585-ből való, a harmincnyolc fejezetet hetvenhét fametszet kíséri, és kicsit az intertextualitás diadala is, hiszen rengeteg kortárs műből táplálkozik, sokszor forrásmegjelölés nélkül. Hibrid mű ez a javából, igazi reneszánsz harmonia caelestis.

A bevezetés igyekszik a címben jelzett szörny/csodalény kettősséget tisztázni, a szerzőt láthatóan rendszerező szándék vezérli, noha a praxisból fakadó terapismeretet tükröző harmadik kategória – a „csonkáké” – némi zavart kelt. Az első fejezet összegzi a keletkezési okokat, de már itt megfigyelhető a teológia és a tudomány sajátos keveredése, az ész által való megismerhetőség bizonytalansága. Tovább olvasva úgy tűnik, inkább az emberi szörnyek érdeklik a szerzőt, a tizenhárom okot ugyanis nem egy-egy fejezet tárgyalja, hanem a Paré felcseri tapasztalatából származó, változó számú esettanulmány, a meghatározó olvasmányélmények, nem utolsósorban pedig a mesélői kedv. Egy adott ponton maga a szerző is elismeri, mennyire reménytelen és lehetetlen vállalkozás a Természet csodáit pontos rendszerbe foglalni; sokkal izgalmasabb a végtelen lehetőségek játékaról tudósítani. Ezen keresztül ráadásul még társadalmi kritikát is megfogalmazhat: ilyen a szörnyet csak megjátszó csalók esete. Paré öt teljes fejezetet szentel a színlelésnek, a tizenkettedik okot fejtegető részek hosszú, beszédes címmel tűnnek ki. A harmincharmadikat idézném: „A Szent Fiáker betegségében szenvedőt alakító rest asszony, akinek hátsójából hosszú és vastag mesterseges bél lógott ki”. Az említett fejezetek egytől egyig vehemens kirohanások az emberi könyörületességéből hasznot húzó, kemény büntetést érdemlő szélhámosok praktikái ellen.

Csodalényről tehát viszonylag kevés szó esik, de a kilencedik fejezet békaarcú teremtményét a cím ellenére annak tekinthetjük. A képzelet megtermékenyítő erejét Paré ótestamentumi példával támasztja alá, ugyanakkor az egyházatyák beszámolóját vagy az orvostudomány megalapítójának fellépését sem hagyja figyelmen kívül; e megfellebbezhetetlen tekintélyeknek köszönhetően nem forog kockán a gyermekkorában hallott fontainebleau-i eset hitelessége.

Nem érdektelenek az ördöghöz és a boszorkányokhoz kapcsolódó fejezetek sem, képi anyaguk viszont szegényes. Ezért inkább az André Thevet kozmográfiájából táplálkozó, tengeri szörnyeket taglaló részt emelném ki. A bálnáról talánunk itt hosszabb, szakszerűnek mondható leírást, de szerepel benne a heringcápa és több repülőhal illusztráció is. Sőt, egy merész gondolattársítás következtében a krokodil is felbukkan. Mindez azonban semmi a különböző, kizárólag képzelt szörnyek forgatagához képest, melyben a Hoga, az Aloes, az Orobon, a pikkelyes tengeri oroszlán, a tengeri koca vagy éppenséggel a tengeri csiga parádezik – Paré furcsamód egyikük létét sem kérdőjelezi meg. A Természet teremtő ereje korlátlan.

Hasonlóan tarka a szárazföldi szörnyeket tárgyaló meglepően rövid fejezet. Valós állatból ezúttal sincs hiány: a zsiráf és a kaméleon napjainkban már az állatkertek oszlopos tagjai. Nem mondható el viszont ugyanez a Huszpalim-Hayit-Thanacth trióról, jóllehet állatkertben igen kifizetődőek lennének az efféle, széllel táplálkozó szelíd szörnyek. Az emberfejű monstriumok kapcsán persze az olvasó a kannibalizmuson is eltöprenghet: a göndör haj és a gyerekfej sem tántorítja el a bennszülötteket könyörtelen éttrendjük betartásától.

A felosztásba egyre jobban belegabalyodó Paré a szárnyas szörnyekről is megemlékezik. Személyes oka van rá, ugyanis a rettenetes Szent Bertalan-éjszakát kitervelő Retz marsall neki adományozta elhunyt struccának tetemét, melynek csontvázáról a szörnyek iránt rajongó sebész saját kezűleg készített rajzot. A tukánmadarat sajnos nem tudta ennyire behatóan tanulmányozni: élve nem láthatta, és mire befutott a várva várt, kitömésre szánt tetem, már a bomlás jeleit mutatta. Paré egyébként nem kis büszkeséggel említi saját csodakamráját, a reneszánsz korban divatos „cabinet des curiosités”-t – még bálnagerinc is volt birtokában.

A könyv utolsó két fejezete természeti jelenségekkel foglalkozik. Az „égi szörnyek” között találjuk az üstököst, melyet nemcsak két szép metszet tesz emlékezetessé, hanem egy Claudianus-idézet is. De a szerző a bolygókról és az égitekről sem feledkezik meg. A legutolsó fejezet pedig az Etna kitöréseit boncolgatja, illetve a tengerben észlelt földrengések (cunami?) pusztító hatását. Így aztán a kissé meredek vizes zárlat nem sokkolja az olvasót, Paré a 104. genfi zsolnárból vett idézettel fejezi be munkáját. A magyar végszó legyen hát Szenci Molnár remek fordításáé:

*Ha meggondolatik az nagy tenger,
Meg nem számlálhatja ott az ember
Az halakot és az sok állatokat,
Külömb formákban aprót és nagyokat.
Azon elmennek az sok nagy hajók,
Az nagy cethalak úsznak alattok,
Kiket arra szerzettél az tengerben,
Hogy ők ott játszódjanak jókedvekben.*

■ JEGYZETEK

1. Boaistuan és Tesserand ókori szerzőkből kompilált nagyszerű műve 1560-ban jelent meg és három évtized alatt kilenc kiadást ért meg.
2. A fontainebleau-i erdő régi neve.
3. Temistitán/Tenocstiltlán az azték főváros volt, a mai Mexikóváros helyén.
4. Rio de Janeiro és környéke, mely 1555–1559 között francia gyarmat volt.
5. André Thevet (1516–1590) világotutazó leghíresebb, meglehetősen kétes tudományosságú műve: *La cosmographie universelle* (1575).
6. A Fekete-tenger régi elnevezései.
7. Olaus Magnus uppsalai püspök munkájáról van szó: *Historia gentium septentrionalium* (1555).
8. Hispaniola szigete a Karib-tengeren. Ma Haiti és a Dominikai Köztársaság osztozik rajta.
9. A sziget a mai Eritrea és Jemen között található, az állat viszont Thevet-nél Hulpalimként szerepel.